

Παρουσίαση 33η, 15.6.2025

Κεφάλαιο 24, Η Λεγόμενη Πρωταρχική Συσσώρευση, Ενότητες 3-7

Καθώς ο Πέτρος μου άφησε τα λιμά του κεφαλαίου, είναι πολύ δύσκολο να συγκροτήσω ένα αφήγημα για την παρουσίαση. Οι ενότητες που απέμειναν επεξεργάζονται επιμέρους πτυχές της πρωταρχικής συσσώρευσης. Τα κεντρικά ζητήματα που θα μας απασχολήσουν είναι τα ακόλουθα:

- Ο ρόλος του κράτους και των ευρύτερων εξωοικονομικών καταναγκασμών στην εδραίωση του ΚΤΠ αλλά και στη συνέχειά του.
- Η γένεση διαφορετικών μορφών κεφαλαιοκρατή και η σύνδεση αγροτικής και βιομηχανικής παραγωγής πριν την εδραίωση του ΚΤΠ
- Η ιστορική τάση του ΚΤΠ (είναι αναπόφευκτο να ξεπεραστεί όπως και ο προηγούμενος τρόπος παραγωγής;).

Θα αναδείξω τις μαρξικές επεξεργασίες με βάση τη σειρά των ενοτήτων και θα κλείσω με σημεία για περαιτέρω αναστοχασμό.

Ενότητα 3: Αιματηρή νομοθεσία ενάντια στους απαλλοτριωμένους από το τέλος του 15ου αιώνα. Νόμοι για τη συμπίεση του εργατικού μισθού

Δεν αρκεί από μόνη της η αποστέρηση των αγροτών από τα μέσα παραγωγής και διαβίωσης για τη γένεση του προλεταριάτου. Συχνά δεν υπήρχε απασχόληση γι' αυτούς, έτσι έγιναν, στα μάτια του κράτους τουλάχιστον, αλήτες, επαίτες, κλέφτες και ληστές. Κάποιοι, μας λέει ο Marx, αλήτεψαν από προδιάθεση (δεν θα το σχολιάσω περαιτέρω).

Ο κρατικός μηχανισμός αντέδρασε με πολλούς τρόπους προκειμένου να επιβάλλει την πειθαρχηση των αποστερημένων αγροτών: τους ποινικοποίησε και τους φυλάκισε, τους παρουσίασε ως απατεώνες και τους άσκησε τη μέγιστη δυνατή βία. Αν και οι νόμοι αυτοί βασίζονται στη φαντασίωση ότι είναι δυνατόν να συνεχίσει κανείς να είναι αγρότης μετά τη φεουδαρχία, το δευτερεύον, και ίσως ακούσιο, αποτέλεσμα τους είναι ο έλεγχος και η καταστολή της εργατικής τάξης, εκείνων που έχουν μόνο την εργασιακή τους δύναμη για να πουλήσουν.

Βασική λογική αυτών των φρικαλέων νόμων που μας περιγράφει ο Marx είναι ο διαχωρισμός της εργατικής τάξης σε ικανούς και ανίκανους προς εργασία. Οι πρώτοι (ηλικιωμένοι, ανάπηροι) δικαιούνται να επαιτούν ή εν πάση περιπτώσει να υποστηρίζονται κάπως. Οι δεύτεροι, οι ικανοί προς εργασία, δεν έχουν κανένα δικαίωμα να την αρνούνται και μάλιστα επί ποινή βασανισμού/φυλάκισης/θανάτου.

Η διάκριση ανάμεσα σε ικανούς και ανίκανους προς εργασία ισχύει μέχρι σήμερα όπως και η συνακόλουθη κρατική διαχείριση της διάκρισης. Παραθέτω δύο

παραδείγματα. Το πρώτο προέρχεται από την ταινία του Ken Loach με τίτλο I Daniel Blake όπου ο Daniel, οικοδόμος στο επάγγελμα, μετά από ένα οξύ καρδιακό επεισόδιο κρίνεται από τους γιατρούς ως ακατάλληλος για εργασία, αλλά μη επιλέξιμος για κρατικό επίδομα. Δικαιούται μόνο το επίδομα αναζήτησης εργασίας το οποίο τον αναγκάζει να ασχολείται 35 ώρες την εβδομάδα με την αναζήτηση εργασίας στέλνοντας βιογραφικά σε εργοδότες γνωρίζοντας, όμως, ότι δεν μπορεί να δουλέψει αν του το ζητήσουν. Το δεύτερο παράδειγμα είναι ότι το πιστοποιητικό αναπηρίας αναγράφει ανίκανος προς εργασία ως βασική προϋπόθεση για τη χορήγηση του σχετικού επιδόματος.

Αυτοί που «απελευθερώνονται» από τις προηγούμενες μορφές εργασίας και ύπαρξης πρέπει να εξαναγκαστούν βίαια και να περιοριστούν στις νέες δομές εργασίας και ύπαρξης. Η μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό δεν είναι ούτε ομαλή ούτε εύκολη, και απαιτεί την αναγκαία παρέμβαση του νόμου, του κράτους και των νέων μορφών αστυνομίας για να μετατραπούν οι αδικημένοι αγρότες και οι τεχνίτες σε υποκείμενα της εργασίας (Read, 2003, κεφ. 1). Το κράτος έρχεται για να επιβάλλει ακριβώς την πειθαρχία στη μισθωτή εργασία και στη συνέχεια να ρυθμίσει τις σχέσεις εργασίας υπέρ των εργοδοτών καθώς ορίζει ανώτατο και όχι κατώτατο μισθό, αφαιρεί τα δικαιώματα συλλογικής οργάνωσης, ορίζει τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας. Η ανερχόμενη αστική τάξη συνεχίζει να χρειάζεται "τη δύναμη του κράτους" για να ρυθμίσει τους μισθούς, για να αποτρέψει κάθε είδους συλλογική οργάνωση των εργαζομένων (αντι-συνδικαλιστική νομοθεσία και αυτό που εκείνη την εποχή ονομαζόταν Συνδυασμός), Νόμοι του Συνδυασμού, που απαγόρευαν τις ενώσεις ή ακόμη και τις συνελεύσεις των εργαζομένων) (Harvey, 2010, σ. 299). Κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών της επανάστασης, η γαλλική αστική τάξη τόλμησε να αφαιρέσει από τους εργάτες το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι που μόλις είχαν αποκτήσει. Με διάταγμα της 14ης Ιουνίου 1791, διακήρυξαν ότι κάθε συνένωση από τους εργάτες ήταν «επίθεση κατά της ελευθερίας και της διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου». Η αστική νομιμότητα χρησιμοποιείται με αυτόν τον πολύ συγκεκριμένο τρόπο για να αναστείλει τις δυνητικές συλλογικές οργανώσεις της εργασίας. Αυτό ήταν μια κρίσιμη υποστήριξη, επισημαίνει ο Μαρξ, για την εδραίωση του φιλελεύθερου καθεστώτος (που βασιζόταν στα δικαιώματα της ατομικής ιδιοκτησίας).

Οι νόμοι ενάντια στα συνδικαλιστικά δικαιώματα αίρονται μετά τις αντιστάσεις της εργατικής τάξης το 1825 στην Αγγλία. Υπολείμματα της αντισυνδικαλιστικής νομοθεσίας συνεχίζουν να υπάρχουν μέχρι πολύ αργότερα. Το 1871 αναγνωρίζονται τα συνδικάτα. Και πάλι, όμως, μιλάμε για μερική αναγνώριση με διάφορα νομοτεχνικά τερτίπια που επιτρέπουν την ερμηνεία της εργατικής νομοθεσίας με βάση τα συμφέροντα των εργοστασιαρχών.

Στην πορεία εδραίωσης του ΚΤΠ, η πειθάρχηση αυτή στη μισθωτή εργασία φυσικοποιείται, γίνεται αντιληπτή από την ίδια την εργατική τάξη ως αυτονόητος φυσικός νόμος μέσα από την εκπαίδευση, την παράδοση και τη συνήθεια. Μετά, τον ίδιο ρόλο αναλαμβάνει η οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, η διαρκής δημιουργία πλεοναζόντων πληθυσμών συμπιέζοντας τον εργατικό μισθό με βάση τις ανάγκες αξιοποίησης του κεφαλαίου.

Συνεπώς, η γένεση του προλεταριάτου βασίζεται σε εξωοικονομικά στοιχεία καταναγκασμού τα οποία υποχωρούν μετά τη διαμόρφωση του προλεταριάτου ή την εδραίωση της σχέσης-κεφάλαιο. Στην πρώτη περίοδο του ΚΤΠ, έχουμε φυσική βία. Μετά, επέρχεται ο βωβός/σιωπηλός καταναγκασμός (mute compulsion) των οικονομικών σχέσεων ο οποίος σφραγίζει την κυριαρχία του καπιταλιστή επί της εργάτριας. Είναι όμως έτσι; Δηλαδή υποχωρεί ο εξωοικονομικός καταναγκασμός μετά την εδραίωση της σχέσης-κεφάλαιο;

Σύμφωνα με την Gerstenberger (2014), δεν παρατηρείται ιστορικό τέλος στον εξωοικονομικό καταναγκασμό στον ΚΤΠ. Εν ολίγοις, ο καπιταλισμός είναι ένα πολιτικό-οικονομικό σύστημα. Παραθέτοντας συγκεκριμένα και τεκμηριωμένα ιστορικά παραδείγματα, μας πληροφορεί ότι:

α) μετά την εδραίωση της βιομηχανικής περιόδου, οι εργάτριες δεν ήταν νομικά ελεύθερες να τερματίσουν μία σύμβαση εργασίας. Η άρση των ποινικών κυρώσεων για τις περιπτώσεις διακοπής σύμβασης εργασίας (από την εργάτρια) είναι αποτέλεσμα πολιτικού ανταγωνισμού και πολιτικής απόφασης.

β) η δουλεία συνυπάρχει με τον ΚΤΠ. Η κατάργηση της δουλείας σχετίζεται περισσότερο με το γεγονός ότι δεν είναι πολιτικά υπερασπίσιμη και λιγότερα με τη συγκεκριμένη οικονομική λειτουργία της στον ΚΤΠ. Επίσης, μόνο κατ' όνομα μπορούν να θεωρηθούν ελεύθεροι οι πρώην δούλοι όταν καμιά εντρυφήσει στη νομοθεσία σε πολλές νότιες πολιτείες των ΗΠΑ και διαπιστώσει την αναπαραγωγή του διαχωρισμού.

γ) Η εμπειρία του Γ Ράιχ. Όχι μόνο οι απεργίες τέθηκαν εκτός νόμου και τα συνδικάτα διαλύθηκαν, με τους ακτιβιστές τους να είναι μεταξύ των πρώτων που φυλακίστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, αλλά από τα τέλη της δεκαετίας του 1930 και μετά, εκατομμύρια άνδρες, γυναίκες, ακόμη και παιδιά, αναγκάστηκαν να εργαστούν κάτω από σκληρές συνθήκες στο «Ράιχ». Επιπλέον, η αναγκαστική εργασία μια χαρά συνδυάστηκε με σύγχρονες και επιστημονικές τεχνικές οργάνωσης της εργασίας και οδήγησε σε αύξηση της παραγωγικότητας.

Συνεπώς, πρώτον, η εξημέρωση του καπιταλισμού εξαρτάται από το κράτος που διασφαλίζει τα ιδιωτικά και συλλογικά δικαιώματα των εργατ(ρι)ών, και δεύτερον: κανένα επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης δεν διασφαλίζει από τη βάνουση χρήση άμεσης βίας κατά των εργατ(ρι)ών όποτε και αν χρειαστεί.

Ενότητα 4: Η γένεση του κεφαλαιοκράτη αγρομισθωτή

Είδαμε πώς δημιουργήθηκε το προλεταριάτο. Πώς όμως προέκυψαν οι κεφαλαιοκράτες αγρομισθωτές;

Η πρώτη μορφή που μας ενδιαφέρει είναι ο αγρομισθωτής ο οποίος αποτελεί μετεξέλιξη του επιστάτη (bailiff) που ήταν και ο ίδιος δουλοπάροικος. Ο αγρομισθωτής εφοδιάζεται με σπόρο, εργαλεία και ζώα από τον γαιοκτήμονα. Δεν διαφέρει πολύ από τον αγρότη αλλά μισθώνει ξένη εργασιακή δύναμη. Στην πορεία γίνεται μεσακάρης καθώς υπογράφει συμβόλαιο με τον γαιοκτήμονα και επενδύοντας από κοινού χρήματα, καλλιεργούν και το τελικό προϊόν το μοιράζονται με βάση τη συμφωνία. Μετά γίνεται κατεξοχήν αγρομισθωτής επενδύοντας πλήρως με δικά του χρήματα στην καλλιέργεια, μισθώνοντας εργασιακή δύναμη και πληρώνοντας στον γαιοκτήμονα πρόσοδο σε χρήμα ή σε είδος. Οι απαλλοτριώσεις των κοινών γαιών, ο πλουτισμός από την εργασία των άλλων και η γεωργική επανάσταση οδηγούν στον πλουτισμό τους αγρομισθωτές και στην εξαθλίωση τους αγρεργάτες.

Υπάρχει, όμως, ακόμα ένα γεγονός που συντελεί καθοριστικά στον πλουτισμό των αγρομισθωτών. Η μείωση της αξίας των ευγενών μετάλλων, του χρήματος, στην Αγγλία κατά τον 16ο αιώνα. Καθώς τα συμβόλαια ενοικίασης της γης ήταν εξαιρετικά μαροχρόνια, ο αγρομισθωτής εισπράττει περισσότερα από τις πωλήσεις λόγω των ανεβασμένων εμπορευματικών τιμών ενώ πληρώνει λιγότερα σε μισθούς και σε γαιοπρόσοδο λόγω μείωσης της αξίας του χρήματος και του παλιού συμβολαίου με τον γαιοκτήμονα αντίστοιχα.

Ενότητα 5: Αντεπίδραση της γεωργικής επανάστασης στη βιομηχανία. Συγκρότηση της εσωτερικής αγοράς για το βιομηχανικό κεφάλαιο.

Παρά τον μικρότερο αγροτικό πληθυσμό, το αγροτικό προϊόν αυξάνεται χάρη στη γεωργική επανάσταση:

- α) νέες γαιοκτητικές σχέσεις,
- β) νέες μέθοδοι καλλιέργειας,
- γ) αυξημένη συνεργασία,
- δ) συγκέντρωση μέσων παραγωγής
- ε) εντατικοποίηση αγροτικής εργασίας
- στ) συρρίκνωση καλλιέργειας για αυτοσυντήρηση - τα μέσα διαβίωσης πρέπει να αγοραστούν από τον βιομηχανικό κεφαλαιοκράτη μέσω του μισθού - δημιουργία εσωτερικής αγοράς
- ζ) η αγροτική πρώτη ύλη και τα αγροτικά μηχανήματα που ήταν πριν διάσπαρτα σε μικρές οικοτεχνίες γίνονται τμήμα του σταθερού βιομηχανικού κεφαλαίου

Είναι σημαντικό να θυμηθούμε ότι η βιοτεχνική περίοδος δεν αλλάζει την παραγωγική διάρθρωση της οικονομίας. Μπορεί να εξαφανίζονται οι βιοτεχνίες και οι οικοτεχνίες σε έναν κλάδο, αλλά δημιουργούνται αλλού με βάση τις ανάγκες επεξεργασίας των πρώτων υλών. Δεν είναι ακόμα πλήρης ο διαχωρισμός αγροτικής καλλιέργειας και βιοτεχνικής παραγωγής. Ο πλήρης διαχωρισμός θα επέλθει με το πέρασμα στη μεγάλη βιομηχανία.

Ενότητα 6: Γένεση του βιομηχανικού κεφαλαιοκράτη

Η εμφάνιση του βιομηχανικού κεφαλαίου δεν είναι τόσο σταδιακή διαδικασία όσο η γένεση του αγρομισθωτή.

Ο μεσαίωνας κληροδοτεί δύο μορφές κεφαλαίου που διευκολύνουν το πέρασμα στον ΚΤΠ: το εμπορικό και το τοκογλυφικό κεφάλαιο. Είναι το σπέρμα του νέου τρόπου παραγωγής μέσα στον παλιό κόσμο.

Ο κεφαλαιοκράτης γίνεται ο ιδιοκτήτης του συνολικού κοινωνικού πλούτου. Πώς γίνεται αυτό; Μέσα από τις τοκοφόρες αποδόσεις στο ήδη συγκεντρωμένο κεφάλαιο.

Ωστόσο, οι φεουδαρχικές σχέσεις στην ύπαιθρο και οι συντεχνίες στις πόλεις έθεταν φραγμούς στο χρηματικό κεφάλαιο που είχε συγκεντρωθεί μέσα από την τοκογλυφία και το εμπόριο. Οι πρώτες βιοτεχνίες δημιουργούνται σε εξαγωγικά λιμάνια και σε περιοχές που δεν έχουν ισχύ οι συντεχνιακοί όροι.

Η χαραυγή του ΚΤΠ έρχεται με την κατάκτηση της Αμερικής, των Ανατολικών Ινδιών και τη μετατροπή της Αφρικής σε τόπο κυνηγιού δούλων. Και φυσικά με τους λυσσαλέους πολέμους μεταξύ των πλούσιων χωρών.

Η πρωταρχική συσσώρευση συντελείται σε διαφορετικούς χρόνους στις διαφορετικές χώρες. Απαρτίζεται από τα 4 συστατικά στοιχεία:

- α) αποικίες,
- β) δημόσιο χρέος,
- γ) φορολογικό σύστημα,
- δ) προστατευτικά μέτρα και εμπορικοί πόλεμοι.

α) Το αποικιακό σύστημα οδήγησε σε ωρίμανση σαν σε θερμοκήπιο το εμπόριο και τη ναυσιπλοΐα. Οι μονοπωλιακές εταιρείες υπήρξαν μοχλοί για τη συγκέντρωση του κεφαλαίου. Από το παράδειγμα της Ολλανδίας, της πρώτης χώρας που η αποικιοκρατία της επέτρεψε μεγάλη συγκέντρωση κεφαλαίου στο εσωτερικό της μέσα από τη λεηλασία των αποικιών της, είναι σημαντικό να κρατήσουμε ότι αυτό δεν μεταφράστηκε σε ευημερία για τις λαϊκές μάζες εντός της χώρας οι οποίες συνέχισαν να ξεθεώνονται στη δουλειά. Εδώ έχουμε μια οπτική που δεν μιλάει απλά για μεταφορά πλούτου από μια χώρα σε μια άλλη, αλλά βλέπει παντού κοινωνικές διαιρέσεις.

β) Ο δεύτερος μηχανισμός είναι το κρατικό χρέος. Διευκολύνει τον πολλαπλασιασμό του κεφαλαίου χωρίς να το εκθέτει σε ρίσκα. Τα δανεισμένα ποσά μετατρέπονται σε κρατικά ομόλογα τα οποία λειτουργούν ως ρευστό χρήμα. Το δημόσιο χρήμα επέτρεψε τη δημιουργία μετοχικών εταιρειών, την επικαταλλαγή, το εμπόριο με διαπραγματεύσιμα χρεόγραφα κάθε είδους, το χρηματιστηριακό παιχνίδι και την τραπεζοκρατία. Το κρατικό χρέος δημιουργεί ένα διεθνές πιστωτικό σύστημα μέσα από το οποίο κρύβεται εύκολα η φρικαλεότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης που το γεννά και το συντηρεί.

Σημ. επικαταλλαγή: Όρος με διττή σημασία στην οικονομική ορολογία. Η πρώτη δηλώνει την προμήθεια που εισπράττεται ως αντάλλαγμα της υπηρεσίας ανταλλαγής ενός νομίσματος με άλλο διαφορετικού είδους ή προερχόμενου από άλλο κράτος. Γενικά, το αντάλλαγμα αυτό αντιστοιχεί σε ένα ποσοστό της τιμής του νομίσματος που ανταλλάσσεται (συνάλλαγμα). Κατά τη δεύτερη σημασία, είναι η διαφορά πραγματικής αξίας και συνεπώς αγοραστικής δύναμης που μπορεί να υπάρχει μεταξύ δύο διαφορετικών ειδών νομίσματος ίσης ονομαστικής αξίας, τα οποία κυκλοφορούν ως νόμιμα μέσα πληρωμής: για παράδειγμα, μεταξύ χρυσού και αργυρού νομίσματος, μεταξύ μεταλλικού νομίσματος και χαρτονομίσματος. Διαφορά αξίας όπως αυτή είναι δυνατόν να οφείλεται στον διαφορετικό βαθμό σπανιότητας των δύο ειδών νομισμάτων, στη διαφορά της εμπιστοσύνης που το καθένα εμπνέει στο κοινό ή ακόμα στη διαφορετική πρακτική χρησιμότητα που προσφέρει στις συναλλακτικές ανάγκες.

γ) Το κρατικό χρέος απαιτεί φορολογικό σύστημα για τη συγκέντρωση των αναγκαίων εσόδων που εξυπηρετούν τοκοχρεωλύσια και άλλες πληρωμές. Η υπερφορολόγηση των μέσων διαβίωσης χρονολογείται λοιπόν από την εποχή της πρωταρχικής συσσώρευσης. Πέρα από την επιβάρυνση που προκαλεί στους μισθωτούς εργάτες, απαλλοτριώνει αγρότες, χειροτέχνες και άλλα συστατικά μέρη της μικρομεσαίας τάξης.

δ) Το προστατευτικό σύστημα ήταν ο τελευταίος μηχανισμός που επιτάχυνε τη μετάβαση από τον προηγούμενο στον ΚΤΠ. Προστατευτικά μέτρα όπως δασμοί (βλ. Τραμπ) και εξαγωγικές επιδοτήσεις, επιβαρύνουν τις λαϊκές μάζες εντός και επιδρούν καταλυτικά στην παραγωγική διάρθρωση των γειτονικών εξαρτημένων χωρών.

Αυτή λοιπόν είναι η ειδυλιακή πραγματικότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης. Αν το χρήμα έχει κηλίδα αίματος στο ένα μάγουλο, το κεφάλαιο στάζει από όλους τους πόρους αίμα και βρωμιά.

Ενότητα 7: Ιστορική τάση της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης

Το ζήτημα της ατομικής ιδιοκτησίας. Ποιος κατέχει τα μέσα εργασίας και τους εξωτερικούς όρους της εργασίας: αυτή που τα δουλεύει ή κάποιος άλλος;

Αν τα κατέχει η πρώτη, έχουμε το θεμέλιο της μικρής ατομικής επιχείρησης.

Αυτή αποτελεί θεμέλιο της κοινωνικής παραγωγής και της ελεύθερης ανάπτυξης της ατομικότητας της εργάτριας. Αυτό μπορεί να συμβεί και μέσα σε σχέσεις εξάρτησης (δουλείας). Ωστόσο, κατακτά την κλασική μορφή του σε καθεστώς ελεύθερων παραγωγών. Ταυτόχρονα, όμως, κατακερματίζοντας τα μέσα παραγωγής και τους εξωτερικούς όρους της εργασίας, θέτει φραγμούς στη συγκέντρωση εργασιακών μέσων, τη συνεργασία και τον καταμερισμό της εργασίας και δεν επιτρέπει την ελεύθερη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτός ο τρόπος παραγωγής φέρει τους σπόρους της καταστροφής του, αυτοί οι φραγμοί πρέπει να σπάσουν. Η πρωταρχική συσσώρευση, η προϊστορία του κεφαλαίου, αποτελεί ακριβώς αυτή τη διαδικασία κοινωνικής συγκέντρωσης των μέσων παραγωγής, από τα λίγα σε πολλούς στα πολλά σε λίγους. Έτσι, έρχεται η κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία η οποία βασίζεται εξ ολοκλήρου στην εκμετάλλευση ξένης, τυπικά ελεύθερης, εργασιακής δύναμης.

Από τη στιγμή που εδραιώνεται ο ΚΤΠ, η απαλλοτρίωση της ατομικής ιδιοκτησίας αποκτά νέα μορφή. Τώρα, πλέον, η περαιτέρω κοινωνικοποίηση της εργασίας, η παραπέρα μετατροπή των συγκεντρωμένων μέσων παραγωγής σε κοινωνικά εκμεταλλεύσιμα κοινά, αποκτούν νέα μορφή, την απαλλοτρίωση του κεφαλαιοκράτη. Αυτό υλοποιείται μέσα από την εμμενή τάση του ίδιου του ΚΤΠ, μέσα από τη συγκεντροποίηση των κεφαλαίων και τη διεύρυνση της συνεργασίας σε διαρκώς αυξανόμενα κλίμακα. τη συνειδητή εφαρμογή της τεχνικής επιστήμης, τη σχεδιασμένη εκμετάλλευση της γης, τη μετατροπή των εργασιακών μέσων σε εργασιακά μέσα που μόνο από κοινού μπορούν να χρησιμοποιηθούν, την εξοικονόμηση των μέσων παραγωγής μέσα από τη συνδυασμένη εργασία, τη σύμπλεξη των λαών στη διεθνή αγορά. Όλα αυτά σημαίνουν τη διόγκωση της εκμετάλλευσης αλλά και της αγανάκτησης της εργατικής τάξης, η οποία διαπαιδαγωγείται, συνενώνεται και οργανώνεται από τους ίδιους τους μηχανισμούς του ΚΤΠ. Η συγκεντροποίηση των μέσων παραγωγής και η κοινωνικοποίηση της εργασίας φτάνουν σε έναν σημείο που είναι ασύμβατες με τον ΚΤΠ, και αυτό συνεπάγεται ότι οι απαλλοτριωτές αναπόφευκτα απαλλοτριώνονται.

Η κεφαλαιοκρατική ιδιοκτησία και ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος ιδιοποίησης αποτελούν την πρώτη άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας της παραγωγού πάνω στα μέσα της εργασίας. Η άρνηση της άρνησης θα έρθει ως φυσική διαδικασία μέσα από την κοινή νομή των μέσων παραγωγής και της γης, της συνδυασμένης εργασίας, της συνεργασίας των παραγωγών του κοινωνικού πλούτου. Αυτό δεν συνεπάγεται την παλινόρθωση της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά τη μετατροπή της σε

προσωπική ιδιοκτησία. Η άρνηση της άρνησης θα είναι λιγότερη μακράιωνη και δύσκολη γιατί οι πολλές θα σφετεριστούν τους λίγους!

Σημεία αναστοχασμού:

- 1) Μας απασχολεί η διάρκεια και η εμμενής παρουσία διαδικασιών με στοιχεία πρωταρχικής συσσώρευσης βαθιά μέσα στην πορεία του εδραιωμένου ΚΤΠ. Διαισθητικά και από τα λίγα διαβάσματα επ' αυτού, οι διαδικασίες απαλλοτρίωσης είναι μόνιμες και εμμένουσες τόσο στον Παγκόσμιο Βορρά όσο και στον Παγκόσμιο Νότο. Δεν αρκεί η εκμετάλλευση, διαρκώς απαιτείται και η υφαρπαγή με βία.

Πώς συνέχονται αυτά τα δύο σε μια συστηματική λογική; Υπάρχουν δύο απαντήσεις που δεν είναι ακριβώς ταυτόσημες.

Η μία είναι να θεωρήσεις τις διαδικασίες με στοιχεία πρωταρχικής συσσώρευσης εξωοικονομικές. Αυτόν τον δρόμο ακολουθεί η Nancy Fraser (2017), ισχυριζόμενη ότι μπορούμε να συνδυάσουμε τους δύο Karl (Marx και Polanyi) σε ένα ενιαίο αναλυτικό πλαίσιο το οποίο συναθρώνει διαδικασίες εκμετάλλευσης (οικονομία) με διαδικασίες απαλλοτρίωσης ή για να το πω με άλλα λόγια, βλέπει ως εστιακές πηγές της καπιταλιστικής κρίσης όχι μόνο την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, αλλά και εντάσεις στη συνάρθρωση της οικονομίας με τις εξωοικονομικές προϋποθέσεις της (φύση, άμισθη κοινωνική αναπαραγωγή, πολιτική, πλούτος φυλετικοποιημένων λαών). Ο καπιταλισμός τρώει τις προϋποθέσεις ύπαρξής του.

Η δεύτερη είναι να θεωρήσεις ότι διαδικασίες με στοιχεία πρωταρχικής συσσώρευσης είναι απλά μη καπιταλιστικές οικονομικές πρακτικές. Δηλαδή να διασώσεις τον πυρήνα της συστηματικής καπιταλιστικής ορθολογικότητας (βλ. την άποψη του Brenner στον Morozon, μετάφραση στο περιοδικό Διαλυτικό) και να τον περιχαράκωσεις από μη καπιταλιστικές λογικές και πρακτικές. Η καπιταλιστική οικονομία, από τη στιγμή που εδραιώνεται, βασίζεται στην εσωτερική λογική της αυτοαξιοποιούμενης αξίας, στην εκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης και όχι στον βίαιο φυσικό εξαναγκασμό. Αυτή η άποψη σφάλλει κατά τη γνώμη μου γιατί ταυτίζει την οικονομία μόνο με τις αμιγώς καπιταλιστικές πρακτικές. Ισχυρίζομαι ότι ακόμα υπάρχουν, στον σύγχρονο ΚΤΠ, οικονομικές πρακτικές που αυστηρά μιλώντας δεν είναι αμιγώς καπιταλιστικές (π.χ. trafficking αλλά και συντροφική κουζίνα). Το ζήτημα είναι να δούμε πώς αυτές οι πρακτικές συναρθρώνονται με τις αμιγώς καπιταλιστικές υπό την κυριαρχία της λογικής της αξίας.

- 2) Υποσημείωση 241: θα πρέπει να διαβάσει κάποιος τις φρικαλεότητες των χριστιανών, για να δει πώς μπορεί να μεταχειριστεί ο αστός τον εργάτη αν αφεθεί ανενόχλητος. Ανενόχλητος από ποιον; Μήπως αυτή η υποσημείωση αφήνει να εννοηθεί ότι η λογική της αξίας στα απώτατα όριά της είναι

νέτα-σκέτα βία και φρικαλεότητα; Ας θυμηθούμε και την άποψη της Gerstenberger (2014) για τον εθνικό σοσιαλισμό.

- 3) Υπ. 252: Μόνο το προλεταριάτο είναι επαναστατική τάξη γιατί παράγεται και διευρύνεται από τον ΚΤΠ. Οι υπόλοιπες τάξεις (αγρότες, χειροτέχνες, έμποροι) καταστρέφονται από τον ΚΤΠ και ζητούν απλά τη συντήρησή τους. Είναι αντιδραστικές τάξεις. Ο Χρήστος Λάσκος στο βιβλίο του Ας Ξαναμιλήσουμε για την Εκμετάλλευση αποδίδει στον ελληνικό καπιταλισμό τα χειρότερα ακριβώς γιατί έχει ως ραχοκοκαλιά τη μικρομεσαία επιχειρηματικότητα.

Πηγές:

Fraser, N. (2017). Why Two Karls are Better than One: Integrating Polanyi and Marx in a Critical Theory of the Current Crisis. Working Paper der DFG-Kollegforscher_innengruppe Postwachstumsgesellschaften, Nr. 1/2017.

Gerstenberger, H. (2014, 2 Σεπτεμβρίου). The Political Economy of Capitalist Labor. Viewpoint Magazine.
<https://viewpointmag.com/2014/09/02/the-political-economy-of-capitalist-labor/>

Harvey, D. (2010). A Companion to Marx's Capital, Verso, σ. 289-301.
I, Daniel Blake | A Sociological Analysis,
<https://www.youtube.com/watch?v=imRdEjsrbqI>

I, Daniel Blake | A Sociological Analysis,
<https://www.youtube.com/watch?v=imRdEjsrbqI>

Morozov, E. (2023). Κριτική του τεχνοφουδαρχικού λόγου (Α. Φάρας, μτφ). Στο Διαλυτικό, τ.7 (Δεκέμβριος 2023 - Ιανουάριος 2024), σελ. 155 -189.
<https://dialytiko.espivblogs.net/2024/06/05/kritiki-toy-technofeoydarchikoy-logoy/>

Read, J. (2003). The Use and Disadvantage of Prehistory for Life. Marx's "Pre-Capitalist Economic Formations" and the Constitution of the Subject of Labor, in The Micro-Politics of Capital Marx and the Prehistory of the Present, State University of New York Press.

Λάσκος, Χ. (2024). Να ξαναμιλήσουμε για την εκμετάλλευση. Απλοϊκά Μαθήματα Πολιτικής Οικονομίας, Τόπος.